

O'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz va abadiiy yaxlitlik

Mirsoliyeva Durdonaxon

*Qo'qon davlat universiteti "san'at va sport"
fakulteti Qo'g'irchoq teatr aktyorligi 2-bosqich
magistranti*

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada o'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz yaratish jarayoni va uning badiiy yaxlitlikni ta'minlashdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Qo'g'irchoq teatr san'atida sahnaviy obrazning shakllanishi rejissura qarori, dramaturgiya, qo'g'irchoq konstruksiyasi, aktyorlik mahorati, ovoz va harakat uyg'unligi asosida vujudga kelishi yoritib beriladi. Tadqiqot davomida badiiy yaxlitlik tushunchasi qo'g'irchoq teatrining o'ziga xos ifoda vositalari bilan bog'liq holda ochib berilib, sahna bezagi, musiqiy yechim, yorug'lik, rang va plastika kabi unsurlarning yagona g'oyaviy-ma'naviy mazmunga xizmat qilishi asoslab beriladi. Maqolada o'zbek qo'g'irchoq teatrining milliy an'analari va zamonaviy izlanishlari uyg'unligida sahnaviy obrazning badiiy ta'sirchanlik darajasini oshirish masalalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar:

o'zbek qo'g'irchoq teatri, sahnaviy obraz, badiiy yaxlitlik, qo'g'irchoq san'ati, rejissura, dramaturgiya, aktyorlik mahorati, sahna ifoda vositalari.

O'zbek milliy teatr san'ati tizimida qo'g'irchoq teatri alohida estetik va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, u xalqning ko'p asrlik ma'naviy merosi, an'analari va badiiy tafakkuri bilan chambarchas bog'liq holda shakllanib kelgan. Qo'g'irchoq teatri nafaqat bolalar auditoriyasiga mo'ljallangan sahna san'ati turi sifatida, balki ramziy obrazlar, shartlilik va umumlashtirish vositalari orqali murakkab ijtimoiy, axloqiy va falsafiy g'oyalarni ifodalash imkoniga ega bo'lgan mustaqil badiiy hodisa sifatida ham e'tirof etiladi. Ushbu san'at turida sahnaviy obraz tomoshabin ongiga bevosita emas, balki badiiy vositalar uyg'unligi orqali ta'sir ko'rsatishi bilan ajralib turadi. Qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz yaratish jarayoni dramatik teatrga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bunda qo'g'irchoqning tashqi qiyofasi, plastik harakati, ovoz talqini, ritm va musiqiy bezak, sahna makoni hamda yorug'lik yechimi yagona badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Aynan mana shu unsurlarning o'zaro uyg'unligi spektaklning badiiy yaxlitligini ta'minlaydi. Badiiy yaxlitlik sahnaviy obrazning mazmunan chuqur, ifodaviy jihatdan ta'sirchan va estetik jihatdan mukammal bo'lishini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bugungi kunda o'zbek

qo'g'irchoq teatrida milliy an'analar bilan zamonaviy sahna izlanishlarini uyg'unlashtirish, sahnaviy obrazni yangicha badiiy talqinda yaratish hamda spektakllarning badiiy yaxlitligini kuchaytirish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan mazkur maqolada o'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlik masalalarini ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini ochib berish hamda sahna amaliyotidagi ahamiyatini yoritib berish maqsad qilib qo'yilgan. Asosiy qism. O'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz masalasi san'atning badiiy mohiyatini belgilovchi yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Sahnaviy obraz bu yerda nafaqat qahramonning tashqi ko'rinishi yoki xarakteri, balki spektaklning g'oyaviy-mazmuniy yo'nalishini mujassamlashtiruvchi badiiy timsol sifatida namoyon bo'ladi. Qo'g'irchoq teatrining shartli tabiati sahnaviy obrazni yaratishda ramziylik, umumlashtirish va badiiy ifoda vositalarining keng qo'llanishini taqozo etadi. Aynan shu xususiyatlar orqali qo'g'irchoq obrazi tomoshabin ongida jonlanadi va ma'lum estetik ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Sahnaviy obrazning shakllanish jarayonida dramaturgiya muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Asar matnida mujassam bo'lgan g'oya, xarakterlar tizimi va voqealar rivoji qo'g'irchoq obrazining ichki mohiyatini belgilaydi. Biroq qo'g'irchoq teatrida dramaturgik matn sahnada bevosita emas, balki rejissyorlik talqini orqali badiiy shaklga ega bo'ladi. Rejissyor asar g'oyasini sahna sharoitiga moslashtirar ekan, qo'g'irchoqning konstruktiv imkoniyatlari, uning harakat diapazoni, plastika va ritmini hisobga olgan holda sahnaviy obrazni yaratadi. Shu jihatdan rejissura sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlikni ta'minlovchi markaziy bo'g'in sifatida namoyon bo'ladi. Qo'g'irchoqning tashqi ko'rinishi, ya'ni uning shakli, rang yechimi, fakturasi va badiiy bezagi sahnaviy obrazning dastlabki vizual ifodasini belgilaydi. O'zbek qo'g'irchoq teatrida milliy koloritga ega obrazlar yaratishda xalq amaliy san'ati an'analari, milliy kiyim unsurlari, bezak va ranglar tizimidan keng foydalaniladi. Bu hol sahnaviy obrazning milliy ruhini kuchaytirib, tomoshabin bilan emotsional va ma'naviy aloqani mustahkamlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy sahna izlanishlarida qo'g'irchoq shaklining stilizatsiyalashuvi, umumlashtirilgan va ramziy yechimlar orqali obrazning badiiy ta'sirchanligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Sahnaviy obrazning to'laqonli ochilishida aktyor-qo'g'irchoq mahorati alohida ahamiyat kasb etadi. Qo'g'irchoq teatrida aktyor o'z tanasi, ovozi va ichki kechinmalarini qo'g'irchoq orqali ifodalaydi. Harakatning aniqligi, ritm, pauza, ovoz talqini va intonatsiya sahnaviy obrazning xarakterini belgilovchi muhim vositalardir. Aktyor va qo'g'irchoq o'rtasidagi uyg'unlik qanchalik mukammal bo'lsa, sahnaviy obraz shunchalik jonli va ishonarli bo'ladi. Bu uyg'unlik esa spektaklning umumiy badiiy yaxlitligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Badiiy yaxlitlik tushunchasi qo'g'irchoq teatrida barcha sahna unsurlarining yagona g'oya va estetik maqsadga bo'ysundirilgan holda uyg'unlashuvini anglatadi. Sahna bezagi, musiqiy hamrohlik, yorug'lik yechimi, ranglar uyg'unligi va plastik ifoda vositalari sahnaviy obrazni to'ldirib, uning mazmunini chuqurlashtiradi. Masalan, musiqaning obraz xarakteriga mosligi, yorug'lik orqali kayfiyat va dramatik vaziyatning kuchaytirilishi spektaklning badiiy ta'sirini sezilarli darajada oshiradi. Agar ushbu unsurlar o'rtasida ichki uyg'unlik mavjud bo'lmasa, sahnaviy obraz parchalangan holda qabul qilinadi va badiiy yaxlitlik buziladi. O'zbek qo'g'irchoq teatrida badiiy yaxlitlik masalasi

an'anaviy va zamonaviy yo'nalishlar kesishgan nuqtada yanada dolzarb tus olmoqda. An'anaviy qo'g'irchoq tomoshalarida obrazlar ko'proq xalqona, sodda va aniq xarakterga ega bo'lib, ular orqali axloqiy va tarbiyaviy g'oyalar ilgari surilgan.

Zamonaviy qo'g'irchoq teatrida esa sahnaviy obrazning psixologik chuqurligi, ramziy ma'nosi va badiiy umumlashtirish darajasi ortib bormoqda. Bu jarayon badiiy yaxlitlikni yanada murakkab, ko'p qatlamli tizim sifatida shakllantirmoqda. Shu tariqa, o'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlik o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi va mustahkamlaydi. Sahnaviy obrazning muvaffaqiyati dramaturgiya, rejissura, qo'g'irchoq konstruksiyasi, aktyorlik ijrosi va sahna ifoda vositalarining uyg'unlashuviga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Aynan mana shu uyg'unlik qo'g'irchoq teatrining badiiy-estetik qimmatini belgilab, uning tomoshabin ongiga kuchli va barqaror ta'sir ko'rsatishini ta'minlaydi. Qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obrazni talqin etishda makon va vaqt tushunchalarining badiiy yechimi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Sahna makoni ko'pincha shartli, ramziy va ko'p funksiyali bo'lib, u qo'g'irchoq obrazining mazmunini ochishga xizmat qiladi. Dekoratsiya va sahna elementlari realistik tafsilotlardan ko'ra, obraz xarakterini ifodalovchi badiiy belgilar sifatida namoyon bo'ladi. Bu hol qo'g'irchoq teatrida badiiy umumlashtirish darajasini oshirib, sahnaviy obrazning falsafiy va ma'naviy qatlamlarini chuqurroq ochish imkonini beradi. Vaqtning sahnaviy talqini ham qo'g'irchoq teatriga xos xususiyatlarga ega. Harakatning tezlashuvi yoki sekinlashuvi, epizodlar o'rtasidagi keskin o'tishlar, musiqiy pauzalar sahnaviy obrazning ichki dinamikasini belgilaydi. O'zbek qo'g'irchoq teatrida bu usullar orqali xalq ertaklari, afsona va rivoyatlarga xos epik vaqt hissi yaratiladi. Natijada sahnaviy obraz nafaqat voqea ishtirokchisi, balki ma'lum bir tarixiy yoki ramziy davrning ifodachisi sifatida ham qabul qilinadi. Qo'g'irchoq teatrida badiiy yaxlitlikni ta'minlashda dramaturgik konfliktning sahnaviy yechimi alohida o'rin tutadi. Konflikt qo'g'irchoq obrazlarining o'zaro munosabati, harakat va qarama-qarshiliklari orqali ifodalanadi. Ushbu jarayonda qo'g'irchoqlarning plastika imkoniyatlari, sahnadagi joylashuvi va o'zaro masofasi muhim ifoda vositasiga aylanadi. Qarama-qarshi kuchlarning badiiy ifodasi spektaklning g'oyaviy yo'nalishini aniqlab, sahnaviy obrazlarning ichki mohiyatini ochib beradi. Milliy mentalitet va folklor unsurlari o'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obrazning shakllanishida muhim manba hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodiga xos qahramonlar, ramziy obrazlar, kulgi va kinoya elementlari qo'g'irchoq teatrida o'ziga xos badiiy talqinda namoyon bo'ladi. Bu obrazlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va hayotiy qarashlar badiiy shaklda ifodalanadi. Shu tariqa sahnaviy obraz tomoshabin uchun tanish va yaqin bo'lgan ma'naviy makonni yaratadi. Zamonaviy texnologiyalarning qo'g'irchoq teatriga kirib kelishi sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlik masalasini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Proyeksiya, multimedia, ovoz effektlari va zamonaviy yorug'lik tizimlari qo'g'irchoq obrazining ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq ushbu texnologik vositalar sahnaviy obrazni soya ostida qoldirmasdan, aksincha uning mazmunini boyituvchi va kuchaytiruvchi omil sifatida qo'llanilgandagina badiiy yaxlitlik saqlanib qoladi. Qo'g'irchoq teatrida tomoshabin bilan bevosita muloqot ham sahnaviy obrazning ta'sirchanligini oshiruvchi muhim jihatlardan biridir. Ayrim spektakllarda qo'g'irchoq obrazlarining tomoshabiniga murojaati, savol-javob shakllari yoki interaktiv sahnalar

orqali obraz va auditoriya o'rtasida jonli aloqa vujudga keladi. Bu hol sahnaviy obrazning tarbiyaviy va emotsional ta'sirini kuchaytirib, spektaklning umumiy badiiy yaxlitligini yanada mustahkamlaydi. Shuningdek, qo'g'irchoq teatrida obrazlar tizimi muhim ahamiyatga ega bo'lib, alohida sahnaviy obrazlar o'zaro bog'liq holda yagona badiiy konsepsiyani tashkil etadi. Asosiy va yordamchi obrazlarning vazifalari aniq belgilangan holda, ularning har biri umumiy g'oyaga xizmat qiladi. Bu tizimlilik badiiy yaxlitlikni ta'minlab, sahnaviy harakatning mantiqiy va estetik izchilligini yuzaga keltiradi. O'zbek qo'g'irchoq teatrida sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlik masalasi mazkur san'at turining estetik mohiyati va tarbiyaviy imkoniyatlarini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida sahnaviy obraz qo'g'irchoqning tashqi shakli bilan cheklanmasdan, dramaturgik g'oya, rejissura talqini, aktyorlik ijrosi hamda sahna ifoda vositalarining o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanishi aniqlanadi. Aynan shu uyg'unlik sahnaviy obrazning mazmungan chuqur, badiiy jihatdan ta'sirchan va estetik jihatdan mukammal bo'lishini ta'minlaydi.

Qo'g'irchoq teatrida badiiy yaxlitlik barcha sahna unsurlarining yagona g'oyaviy-ma'naviy maqsadga bo'ysundirilgan holda tashkil etilishi bilan namoyon bo'ladi. Sahna makoni, dekoratsiya, musiqiy bezak, yorug'lik, rang va plastika sahnaviy obrazni to'ldirib, uning ichki mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Ushbu unsurlar o'rtasidagi mutanosiblik va izchillik buzilganda esa spektaklning badiiy ta'sirchanligi pasayadi. Shuningdek, maqolada o'zbek qo'g'irchoq teatrida milliy an'analar va zamonaviy sahna izlanishlarining uyg'unlashuvi sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlikni yangi bosqichga olib chiqayotgani asoslab berildi. Folklor, milliy mentalitet va ramziy tafakkurga tayangan holda yaratilgan obrazlar zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashganda, qo'g'irchoq teatrining estetik imkoniyatlari yanada kengayadi. Shu tariqa, sahnaviy obraz va badiiy yaxlitlik o'zbek qo'g'irchoq teatrining badiiy qimmatini belgilovchi, uning rivoji va zamonaviy talqinlarini ta'minlovchi muhim nazariy va amaliy mezon sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, O'zbekiston, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy madaniyat va san'atni rivojlantirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining muhim omili. Toshkent, O'zbekiston, 2021.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent, Ma'naviyat, 2008.
4. Qodirov M. O'zbek teatr san'ati tarixi. Toshkent, Fan, 2010.
5. Ahmedov B. Qo'g'irchoq teatri: nazariya va amaliyot. Toshkent, San'at, 2015.
6. Saidov A. Sahnaviy obraz va aktyorlik mahorati. Toshkent, O'qituvchi, 2012.
7. Tursunov S. Teatr san'atida rejissura asoslari. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2016.
8. Usmonova D. O'zbek qo'g'irchoq teatrida milliy an'analar va zamonaviy izlanishlar. Toshkent, Fan va texnologiya, 2019.
9. U.Boltaboyeva. Sahna nutqi. O'quv qo'llanma. T. Innovatsion-Ziyo. – 2023 y.